

trække den engelske parlamentariske praksis og ønskede den og topartisystemet indført i Tyskland. Han mente at det kun kunde ske efter en radikal ændring af de tyske partier, og 1852 konstruede han på grundlag af sin nye opdeling af samfundet en håbløst indviklet valg- og repræsentationsordning, som han troede kunde føre til det ønskede resultat. Han vilde også have industriarbejdergruppen repræsenteret i parlamenterne, men var bange for at den skulde tage magten, og han var altid modstander af almindelig valgret. Her som på visse andre punkter havde han det liberale borgerskabs meninger.

Dette er kun de grove hovedtræk af professor Angermanns intelligente og meget nuancerede analyse. For dem der arbejder med dansk politisk historie i perioden kan hans bog være nyttig læsning. Den giver ikke blot en mængde oplysninger om tysk politisk tænkning, men også visse synspunkter som det måske kunde være frugtbart at anlægge ved studiet af liberalismen i Danmark. Først og fremmest er den et fortrinligt bidrag til belysning af hvor store variationer der fandtes indenfor den liberale politiske bevægelse i 19. århundrede.

POVL BAGGE

G. KITSON CLARK: *An Expanding Society. Britain 1830-1900*. Melbourne, Cambridge University Press, Melbourne University Press, 1967. xvi + 188 s. 30 sh.

Under et ophold som gæsteforelæser ved universitetet i Melbourne holdt den engelske historiker G. Kitson Clark en serie forelæsninger, som – i lidt omarbejdet form – nu er kommet i bogform. Forfatteren oplyser, at hovedparten af fremstillingen er afskrifter af bånd, optaget under forelæsningerne, men at to afsnit – *Imperialism* og *The Modern State* – er omarbejdet efter hans hjemvenden til England.

I flere henseender er *An Expanding Society* et supplement til Kitson Clark's bog fra 1962 om skabelsen af det viktorianske England (*The Making of Victorian England*, omtalt i H. T., 12. rk. II, s. 581f.), og K. C.'s nye bog bærer forgængerens præg: velskrevne og velunderbyggede synspunkter på brede sociale, kulturelle og politiske sammenhænge. Også grundsynet er det samme: mødet mellem det gamle og det nye samfund, således som det kan konstateres på samfundslivets forskellige felter. Imidlertid dækker den foreliggende bog et større tidsrum, og det har forfatteren især udnyttet i det længste og vægtigste afsnit om den moderne stat, hvis formål er at vise fremkomsten af »the modern, omniscient state«. Med udgangspunkt i en gennemgang af den økonomiske og sociale lovgivning påvises det, at i 1830'erne fastlagdes grundtrækkene i det moderne regeringsmaskineri, som bragte »the conduct of life and the use of property under the control of the state, and provided precedents for more extensive controls when the time of need [i. e. 1. og 2. verdenskrig] came« (s. 130). Kitson Clark melder sig m. a. o. blandt de mange, der har forkastet begrebet laissez-faire som et dækkende udtryk for den statsteori, der praktiseredes i 1800-tallets England. Men hans synspunkt er klarere og bedre argumenteret end mange andres, fordi han ved sin gennemgang af økonomiske, sociale, politiske og åndelige udviklingslinier skaber en velfunderet basis for sine konklusioner.

Læst i sin helhed og opfattet som en helhed vil *An Expanding Society* være stimulerende og fornyende læsning for den, der i forvejen har et nogenlunde kendskab til forrige århundredes engelske historie.

KNUD LARSEN

J. P. TRAP: *Fra fire Kongers Tid*, 1-3. Bd. 1: Frederik VI og Christian VIII. Bd. 2: Frederik VII. Bd. 3: Christian IX. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved HARALD JØRGENSEN. København, G. E. C. Gads Forlag, 1966-67. viii, 253 + viii, 580 + viii, 431 s. 118,70 kr.

Nu foreligger kabinetssekretær Traps erindringer udgivet i 3 bind. I slutningen af 3. bind bringes en 12 sider stor efterskrift, der burde være placeret som en indledning i 1. bind. Heri redegør udgiveren, landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen kort og præcist for en række spørgsmål, der må melde sig hos værkets læsere – om Traps kilder, om hans kompetence, om manuskriptets overlevering, om udgivelsesprincipperne m. m. Til denne efterskrift henvises der generelt.

Trap er blevet lidt af en institution. takket være den topografiske beskrivelse af Danmark, han udgav 1858-60 – snart vil 5. udgaven foreligge fuldført. Den er utvivlsomt hans største litterære bedrift. Men en præstation var det også, at han i en lang årrække udgav Hof- og Statskalenderen, udvidet og forbedret i forhold til tidligere. Desuden udgav han en række billedværker, bl. a. Danske Mindesmærker og trebindsværket *Billeder af berømte danske Mænd og Kvinder i Tidsrummet fra Reformationens Indførelse indtil Kong Frederik VII's Død*. Disse bøger vidner om iagttagelsesevne, arbejdskraft og ordenssans.

Mest tid og kraft lagde Trap dog i kabinetssekretariatet, hvortil han var knyttet i et halvt århundrede, fra 1856 som kabinetssekretær. Først og fremmest om denne side af hans virksomhed handler erindringerne. I 1855 begyndte han at føre en »daglig noteringsbog« og fortsatte dermed til 1884; dagbøgerne er bevaret og findes med undtagelse af dagbogen for 1867 i Rigsarkivet. På grundlag af dagbøgerne, en omfattende brevsamling, officielle dokumenter, uofficielle samlinger af diplomatisk materiale og samtaler med personer, der havde spillet en rolle i det politiske liv, har han nedskrevet sine erindringer i årene efter 1865. Skildringen af tiden frem til Christian IX's første regeringsår er blevet til i årene 1865-72.

Det har længe været kendt, at Trap efterlod sig erindringer. Allerede i 1870 havde han indgået kontrakt med G. E. C. Gads Boghandel om deres udgivelse. Kort efter Traps død var der atter planer om en publicering, men en energisk indsigelse fra professor Johs. Steenstrup og geheimearkivar A. D. Jørgensen – indirekte fra Christian IX – hindrede deres realisering. Sønnen Cordt Trap beholdt manuskriptet til sin død 1937, hvorefter det testamentarisk overgik til Det kongelige Bibliotek med den klausul, at det skulle være utilgængeligt indtil 1948. I 1954 tog G. E. C. Gads forlag initiativet til udgivelsen gennem Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Traps iagttagelsesevne og flid samt hans position i nær kontakt med hoffet og det politiske livs fremtrædende personligheder fremkaldte ganske store forventninger til disse erindringer. Overleveringshistorien har nok spændt dem end højere. For højt.